

VİKTORYAN İNGİLTERE'DE EVRİM VE TOPLUM

Alper Bilgili*

DEBATING EVOLUTION AND SOCIETY IN VICTORIAN ENGLAND

ÖZ

Viktorya Dönemi İngilteresi'nde, yani 19. yüzyılın ikinci yarısında genelde bilimin, özelde ise evrim teorisinin toplumsal tartışmaların merkezinde olduğu söylenebilir. Bu tartışmalar sadece modern İngiliz toplumunda bilimin oynadığı gereken rol ile ilgili değildir. Bu dönemde bilim, bilim-dışı alanlara da ışık tutan, siyasetten toplumsal reforma kadar birçok alanda rehber olması beklenen bir uğraş halini almıştır. Bilhassa biyolojik evrim teorisi Viktoryan Dönem'de ırk, eşitlik, ilerleme, sekülerleşme, anarşi ve terör gibi birçok konu ile ilişkilendirilmiştir. Bu tartışmalar bilim insanları arasında kalmamış, entelektüellerde ve sokaktaki insanda da ilgi uyandırmıştır. Birçok düşünür, ideolog ve politikacı toplumsal reform taleplerini yine bu teoriye atıfla meşrulaştırmaya, desteklemeye çalışmıştır. Bu makalede, Darwinci evrim teorisinin Viktoryan dönemde toplumsal tartışmalarda nasıl kullanıldığına ve/veya istismar edildiğine odaklanılacak, böylece bilimsel teorilerin bilim dışı alanlarda oynadığı role ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Viktoryan Dönem, Materyalizm, Thomas Henry Huxley, Sekülerleşme, Darwinizm, Evrim Teorisi

ABSTRACT

In Victorian England, science in general -and evolutionary theory in particular- was at the center of social discussions. To its enthusiasts, science was a torch that

* Yrd. Doç. Dr., Acıbadem Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Alper.Bilgili@acibadem.edu.tr.

(Bu makale, Leeds Üniversitesi'nde sürdürdüğüm doktora sonrası çalışmalarımın bir ürünüdür.) Yazı geliş tarihi: 09.01.2018; kabul tarihi: 19.03.2018.

could be expected to illuminate even socio-political phenomena; an endeavor that would provide guidance even for politics and social reform. Evolutionary theory in particular was wielded to inform discussion on such topics as race, equality, progress, secularization, anarchy and terror. These discussions sparked great interest in evolution amongst Victorian intellectuals, scientists and layman. Thinkers, ideologues and politicians each sought to legitimate and promulgate their social reform proposals by appeal to evolutionary theory. This article will focus on how Darwinian evolutionary theory in particular was used and abused in Victorian controversies, and will thus use it as a case study for an examination of the deliberative (and often rhetorical) utilization of scientific theories in debates about socio-political phenomena.

Keywords: Victorian England, Materialism, Thomas Henry Huxley, Secularization, Darwinism, Evolution.

...

Giriş: Viktoryan İngiltere’de Bilim ve Bilimsel Bilgiye Duyulan İlgi

19. yüzyılın ikinci yarısında, dönemin en büyük ticaret kapasitesine sahip ülkesi olan İngiltere, buna bağlı birçok önemli sosyal, ekonomik ve teknolojik değişime sahne oluyordu. İngiltere’de ilk demir yolu 1825’te Viktorya küçük bir kız çocuğu iken döşenmişti ki bundan önce yolculuklarda maksimum hız atların hızıyla sınırlıydı. Arabanın ve elektrik ampulünün icadı da yine bu döneme denk gelir.¹ Yine bu dönemde, geliştirilen buharlı motor ve telgraf gibi teknolojiler insanlarda özel bir döneme tanıklık ettikleri hissini uyandırıyor. Hemen her sınıftan birçok İngiliz, bilimi konuşuyor, doğa bilimlerini popüler tarzda anlatan eserlere büyük rağbet gösteriyor, hatta bazı bilimsel deneyleri amatör bir şekilde evde tekrar etmeye çalışıyor. Toplumun her kesiminden birçok kişi nadir bitki ve hayvan türlerini araştırmaya ve biriktirmeye koyulmuştu.² Bilim, bilim dışı alanlarda da bir prestij unsuru haline gelmiş, örneğin bu dönemde erkekler kadınları etkilemek için astronomi hakkında okumalar yapmaya başlamışlardı.³ Her ne kadar yüzyıl sonunda bilimde artan uzmanlaşmanın da etkisiyle amatör ile profesyonel arasındaki uçurum derinleşse de halk, Viktoryan Dönem boyunca bilime olan ilgisini muhafaza edecektir.⁴

¹ Martin Fichman, *Evolutionary Theory and Victorian Culture*, New York: Humanity Books, 2002, s. 14-15.

² Juliette Atkinson, *Victorian Biography Reconsidered: A Study of Nineteenth-Century ‘Hidden’ Lives*, Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 86.

³ James A. Secord, *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation*, Chicago: The University of Chicago Press, 2000, s. 163.

⁴ Sally Mitchell, *Daily Life in Victorian England*, Londra: Greenwood Press, 1996, s. 86.

Halk düzeyinde bilime duyulan merakın ve hayranlığın en iyi örneği 1851 yılında Londra'da düzenlenen Büyük Sergi (The Great Exhibition) idi.⁵ Halkın çok farklı kesimlerinde büyük bir heyecan uyandıran sergi⁶, yabancı turistler de dâhil olmak üzere o sene 6 milyon ziyaretçi çekmeyi başarmıştır.⁷ Hatta bu ilginin İngiltere sınırlarını aştığını, serginin dünya çapında bir üne kavuştuğunu da belirtmek gerekir. Öyle ki, serginin yapıldığı Crystal Palace'ın ismi Rus edebiyatında sık sık anılır olmuştur. Dostoyevski *Yeraltından Notlar* adlı eserinde eleştirel bir şekilde de olsa burayı zikreder. Rus yazar birkaç yıl sonra yine Londra'da düzenlenen teknoloji ile ilgili bir başka sergiye ziyaretçi olarak katılmıştır.⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu sergi yankı uyandırmış, nitekim İmparatorluk burada sergilenmesi için bazı el ve makine yapımı aletler göndermiştir.⁹

İngiltere'de bilime büyük hayranlık duyan amatörler arasında aristokratları da görmek mümkündür. Örneğin Büyük Sergi'nin düzenlenmesini sağlayan en önemli isimlerden olan Kraliçe Viktorya'nın eşi Prens Albert, bilime, bilim insanlarına ve bilhassa da *Royal Society* gibi İngiltere'de bilime öncülük eden kurumlara sağladığı destek ve astronomiye olan merakı ile bilinmektedir.¹⁰ Kraliçe Viktorya da teknik monografilere olmasa da bazı popüler bilimsel çalışmalara ilgi duymuş, örneğin dönemin en çok okunan popüler bilim kitaplarından *Vestiges*'i okumuş ve kitaptan övgüyle söz etmiştir.¹¹

Elbette bilim ve teknolojinin 19. yüzyıl İngilteresi'nin her kesimde eşit derecede heyecan yarattığı söylenemez. Her Viktoryanın popüler bilim kitaplarını okuduğu, evinde deneyleri tekrar ettiği veya bitki türlerini toplayıp tasnif ettiği iddia edilemez. Bununla beraber bu tartışmalarda verilen bazı örneklerin ve bu örneklerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçların yüzeysel olduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda akla gelecek ilk örnek, Viktoryan Dönem öncesinde makineleri parçalayan "Luddite" hareketidir. Bu harekete katılanlar 1811-1813 yılları arasında binlerce makineyi bir dizi ayaklanma sonucu parçalamıştır. Birçok kişi İngiltere çapında büyük bir isyana dönüşen bu eylemleri teknoloji, bilim ve medeniyet karşıtlığı olarak okuma eğilimindedir. Oysa

⁵ Secord, *Victorian Sensation*, s. 24-26.

⁶ Sergi'nin İngiltere'deki dini cemaatlerde yarattığı heyecan için bakınız; Geoffrey Cantor, *Religion and the Great Exhibition of 1851*, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 72-101.

⁷ Hermione Hobhouse, *The Crystal Palace and the Great Exhibition*, Londra: Continuum, 2002, s. 69.

⁸ David C. Fisher, "Russia and the Crystal Palace in 1851", *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, ed. Jeffrey A. Auerbach ve Peter H. Hoffenberg, Aldershot: Ashgate, 2008, s. 139.

⁹ Francesca Vanke, "Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851" *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851*, s. 197-198.

¹⁰ Allan Chapman, "Victorian Astronomy: The Age of the 'Grand Amateur'", *Mathematics in Victorian Britain*, ed. Raymond Flood, Adrian Rice ve Robin Wilson, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 207; Owen Chadwick, *Prince Albert and the University*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 32.

¹¹ Secord, *Victorian Sensation*, s. 169.

makinelere saldırıların daha dikkatli bir analizi bu grubun teknolojiye değil, işçi haklarını ve refahını tehdit eden; bilhassa tecrübeli işçilerin kazancını düşüren teknolojiye karşı olduğunu gösterecektir. Öyle ki bu dönemde işçilerin kazançlarını tehdit etmeyen makinelerle dokunulmamıştır.¹² Bu görüşü destekleyen bir başka tarihsel veri de büyük fabrikaların yaygınlaşması ile beraber, işçilerin örgütlenme yeteneklerini artırarak sendikalar yoluyla haklarını aramaları ve bu tür şiddet eylemlerinden vazgeçmeleridir. Dolayısıyla Luddite hareketine katılanların asıl karşı çıktıkları makineler, teknoloji veya bilim değil, haklarının bu araçlar yoluyla gasp edilmesidir. Bu gaspın önüne kısmen de olsa geçilmesiyle beraber, sözü edilen araçlara saldırılar kesilmiştir.¹³

Teknolojiye muhalefet konusu tartışılırken değinilmesi gereken bir diğer isim de eserlerinin çoğunu Viktoryan İngiltere’de kaleme alan Marx’tır. Marx, hatırlanacağı gibi, modern kapitalist toplumlarda, işçilerin ürettiklerinden, doğalarından ve diğer işçilerden yabancılaştıklarını iddia etmiştir.¹⁴ Bununla beraber Marx’a göre yabancılaşmanın nedeni teknolojide değil, kapitalist sistemdeki sosyal ilişkilerde aranmalıydı. Teknolojide bir değişime gidilmese de sosyalist bir sisteme geçilmesi neticesinde işçiler üretim araçlarına sahip olacak, tek türlü üretim aktivitelerinin yerini çok boyutlu üretim aktiviteleri alacak ve böylece teknolojinin insani koşullara vücut vermesi sağlanacaktı.¹⁵ Sonuç olarak Marx’ın yabancılaşma eleştirisinin de teknoloji karşıtlığı üzerinden okunması isabetli değildir. Dahası ne Marx ne de benzer görüşü paylaşan diğer sosyal teorisyenler teknolojinin yol açacağı diğer sorunları, sözgelimi çevre sorunlarını da yeterince önemsemediler.¹⁶ Yani Marx’ın kapitalizm ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak onun teknoloji ile ilgili menfi bir görüş belirttiğini belirtmek hatalıdır.

Sonuç olarak Viktoryanların bilim ve teknolojiye karşı büyük ilgi duydukları, bu dönemde bilimin modern anlamını kazandığı ve endüstri devriminin başlangıcından beri hiçbir dönem olmadığı kadar prestijli bir uğraş haline geldiği söylenebilir.¹⁷ Kuşkusuz Viktoryan Dönem’de bilime duyulan bu ilgi çok boyutlu bir açıklamaya muhtaçtır. Hem halk hem de aristokratlar arasındaki bu ilgiyi kısmen teknolojinin getirdiği kolaylık ve imkânlarla açıklamak mümkündür. Teknolojideki büyük sıçramanın aslında bilimin pratik yansımaları olduğunu bilen Viktoryanların gözünde bilimin ve bilim insanlarının

¹² Joost Jongerden, “First the Peasant? Some Reflections on Modernity, Technology and Reconstruction”, *Reconstructing Biotechnologies: Critical Social Analyses*, ed. Guido Ruivenkamp, Shuji Hisano ve Joost Jongerden, Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2008, s. 128-129.

¹³ Rudi Volti, *An Introduction to the Sociology of Work and Occupations*, Los Angeles: Sage, 2012, s. 47.

¹⁴ Gary Thom, *The Human Nature of Social Discontent: Alienation, Anomie, Ambivalence*, New Jersey: Rowman & Allanheld, 1984, s. 51.

¹⁵ Douglas Kellner, “New Technologies and Alienation”, *The Evolution of Alienation*, ed. Lauren Langman ve Devorah Kalekin-Fishman, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2006, s. 57.

¹⁶ Nicholas Churchich, *Marxism and Alienation*, Londra: Fairleigh Dickinson University Press, 1990, s. 216.

¹⁷ John Kucich, “Scientific Ascendancy”, *A Companion to the Victorian Novel*, ed. Patrick Brantlinger ve William B. Thesing, Oxford: Blackwell, 2002, s. 119.

hiçbir dönem olmadığı kadar prestij kazanması olağandı. Ancak bunun yanında bilgiye ulaşımın kolaylaşması da insanların bilime olan ilgilerini artırmıştır. Secord'un belirttiği gibi basım teknolojisindeki yenilikler, söz gelimi buharlı baskı makineleri, kitap basımını ucuzlaştırmış, daha çok kitap daha çok okura ulaşır olmuştur. Yine bu dönemde çoğalan kamuya açık kütüphaneler halkın bilgiye erişimini artıracaktır. Bu konuda etki eden diğer faktörler de şehirleşme ve artan okuma yazma oranı olarak gösterilebilir.¹⁸ Yine bu dönemde popüler bilim türünde daha çok eser verilmiş, bilimsel bilgi halkın anlayabileceği şekilde sunulmuştur. Bu türün ünlü yazarları David Page, Arabella Buckley ve Edward Clodd bilhassa evrimle ilgili konuları sokaktaki İngiliz'in anlayacağı şekilde eserler yazmış; bunun neticesinde bu yazarların yazdıkları kitaplar Lamarck, Darwin ve Spencer'dan fazla okunur olmuştur.¹⁹

Viktoryan İngiltere'de Bilimin, Bilim Dışı Fonksiyonları

Viktorya Dönemi İngilteresi'nde bilimin fonksiyonlarının sadece doğayı daha iyi tanıma ve hayatı kolaylaştıracak teknolojiler yaratmakla sınırlı olmadığını, bilimin Kilise gibi geleneksel kurumlara karşı da işlevselleştirildiğini belirtmek gerekir. Bunu yapmanın en etkili yolu din ile bilim arasında doğaları gereği bir çatışma olduğunu iddia etmektir. Örneğin bu dönem inançlarını yitiren yazar ve düşünürler bu durumu bilimin ilerlemesine bağlamışlardır. Hem otobiyografilerde hem de "inanç yitirme" romanlarında bu tema defalarca kez işlenmiştir.²⁰ Esasen bunu İngiltere'de yaşanan daha köklü bir değişimin parçası olarak görmek de mümkündür. Endüstrinin merkezde olduğu, ona bağlı olarak şehirleşmenin arttığı bir toplumda eski düzen ve gelenekler sorgulanmaya başlanmakta, eski düzene ait bilgi kaynaklarının yerine bilimsel bilgi ikame edilmeye çalışılmaktaydı. Elbette, eski düzene ait bilgi kaynaklarının ve özellikle de dini bilginin gerçekten bilimsel bilginin sunduğu veriler nedeniyle mi sorgulandığı yoksa bilimin "eski" ile hesaplaşmada sekülerler tarafından verimli bir araç olarak görüldüğü için mi ön plana çıkarıldığı konusu o günlerden beri tartışmaya açıktır. Örneğin dönemin önemli düşünürü Thomas Henry Huxley bilimi kendi seküler dünya görüşünü desteklemek için araçsallaştırmakla, buna mukabil gerçekte katı ve dogmatik olmakla suçlanmıştır.²¹ Viktoryan Dönem'in önemli spiritüalist düşünürlerinden George Sexton da bilimin, dini inancı geçersiz kıldığı ve yerinden etmesi gerektiği görüşünü reddeder. Sexton, bu iddiayla sekülerlerin bilim üzerinden metafiziksel

¹⁸ Secord, *Victorian Sensation*, s. 29-33, 141.

¹⁹ Bernard Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, Chicago: The University of Chicago Press, 2007, s. 222.

²⁰ Frank Turner, "The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost", *Victorian Faith in Crisis: Essays on Continuity and Change in Nineteenth-century Religious Belief*, ed. Richard J. Helmstadter ve Bernard V. Lightman, Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 9.

²¹ George Levine, "Scientific Discourse as an alternative to Faith", *Victorian Faith in Crisis: Essays on Continuity and Change in Nineteenth-century Religious Belief*, s. 225.

pozisyonlarına destek aradıklarını, oysa bilimin Viktoryan Dönem’de Kilise’ye bağlı dini kurumlarda öğretildiğini, bununla beraber sekülerlerin bilim öğretme adına açtığı yerlerin daha çok dans etme gibi bilim dışı sosyal aktivitelere hizmet ettiğini anlatır.²² Günümüzün önemli tarihçilerinden Frank Turner ise, bu durumu İngiltere’nin o dönemki toplumsal dinamikleri ile açıklar. Ona göre İngiliz toplumunun dinden soğumasının ardındaki temel neden, bilimin verileri veya bilimin dinin yerini alacak bir aday olarak benimsenmesi değil, dini kurumların eğitimden siyasete tüm toplumsal alanlarda artan baskısıdır. Öyle ki, Viktoryanlar, dini kurumların her alanda toplumu daha fazla “dindarlaştırma” çabasına karşı tepkisiz kalamamışlar, toplu halde ateizme yönelmeseler de dinden uzaklaşmışlardır.²³ Dinle arası açılanlar için bilimin otoritesi verimli bir araç olarak görülmüş, bilim, insanların dinden uzaklaşmalarındaki temel neden olarak lanse edilmiştir.

İlginç olan nokta Viktoryan Dönem’de dini kurumların toplumu daha da dindarlaştırma adına agresifleşmesinin ardında dini bir nedenden ziyade, siyasi ve toplumsal nedenlerin var olmasıdır. Özellikle Edmund Burke gibi düşünürler Fransız Devrimi’nden sonra alınan din karşıtı sosyal ve politik kararların da etkisiyle, dini savunmakla mevcut siyasi ve sosyal düzeni savunmak arasında yakın bir bağ olduğunu düşündüler. Esasen Burke’e göre Fransız Devrimi temelde Hristiyanlık’a karşı düzenlenmiş bir saldırıydı ve benzer saldırılar ancak dini bir karşı saldırı ile durdurulabilirdi. Bu görüşe göre İngiltere’de daha fazla sosyal ve politik hak talep eden heterodoks gruplara özgürlük verilmemeli, tersine onlara karşı tetikte olunmalıydı. Anglikan Kilisesi bu saikle sosyal huzuru sağlamada aktif rol oynamalıydı. Aksi takdirde önce din, sonra ona bağlı toplumsal yapı çatırdayacak, Fransa’da yaşanan terör hali İngiltere’ye de taşınacaktı.²⁴

Burada ilginç olan bir diğer nokta Viktoryanların bilimle büyülenmelerine karşın, eski düzenin kurumlarının sorgulanmasının ve yerinden edilmesinin sonucunda Fransız Devrimi gibi bir değişimin yaşanmasından endişe ediyor olmalarıdır. Devrimin yarattığı kaos ortamı İngilizlerin gözünde kaçınılması gereken bir durum olarak tazeliğini koruyordu, dolayısıyla ani değişimlere antipati duyulmaktaydı.²⁵ Nitekim bu korku, Fransa’da yaşananları çok iyi etüt eden Charles Dickens²⁶ gibi edebiyatçıların

²² Timothy Larsen, *Crisis of Doubt: Honest Faith in Nineteenth-Century England*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 213.

²³ Turner, “The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost”, s. 11-12.

²⁴ Ian Harris, “Burke and Religion”, *The Cambridge Companion to Edmund Burke*, ed. David Dwan ve Christopher J. Insole, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 102; Turner, “The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost”, s. 12.

²⁵ Secord, *Victorian Sensation*, s. 42.

²⁶ Dickens’in *İki Şehrin Hikayesi* (*A Tale of Two Cities*) isimli eseri, Londra ile Paris’i kıyaslayan bu örneklerin başında gelir. Konu hakkında detaylı bir analiz için bakınız; Colin Jones, Josephine McDonagh ve Jon Mee, “Introduction: *A Tale of Two Cities* in Context”, *Charles Dickens, A Tale of Two Cities and the French Revolution*, ed. Colin Jones, Josephine McDonagh ve Jon Mee, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 1-23.

eserlerine yansımış, insanlar Londra'nın "kanunsuz Paris"e benzetildiği senaryoları endişeyle okumuşlardır.²⁷ Belki bu korkunun da etkisiyle İngiliz seküler düşünürler dahi toplumsal barış ve huzur ortamına katkı sunduklarını düşündükleri dinden birden kurtulma fikrine sıcak bakmamaktadırlar. Örneğin Huxley, İncil'in müfredattan tamamen kaldırılmasını desteklememiştir. İncil, bir agnostik olan Huxley'ye göre insanlara belli etik idealleri öğretmektedir ve bu idealler toplumsal sorunların ortaya çıkmasını engellediği için kıymetli bir toplumsal işlev görürler.²⁸ Yine dönemin seküler düşünürlerinden ve popüler bilim yazarlarından Edward Clodd, dini görüşlerin ve öğretilerin direkt hedef alınmasını doğru bulmamış, bunun yerine toplumda rasyonel bir düşünce kültürünün yerleşmesine gayret edilmesini tavsiye etmiştir.²⁹

Evrimin Toplumsal Çağrışımları

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Viktoryan İngilizler, Fransız Devrimi'nden sonra yaşanan toplumsal kriz ve terör ortamının bir benzerinin İngiltere'de yaşanmasından endişe ediyorlardı. Bu bağlamda bilimin toplumda yaratabileceği etkiler ve beraberinde getirebileceği köklü değişimler nedeniyle Viktoryanların zihninde bilim ve teknolojik yeniliklerle ilgili belirli şüphelerin bulunduğu söylenebilir.³⁰ Bu tartışmalarda evrim teorisinin özel bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin İngiliz filozof ve teolog William Paley'nin, Tanrı'nın doğada var olan canlıları dizayn ettiğini anlattığı ve çoğu zaman evrimle ilgili tartışmalarda evrime karşı konumlandırılan³¹ eserinin Fransız Devrimi'nden hemen sonra, 1802'de basılması tarihçiler tarafından, bu çalkantılı dönemden duyulan endişe ile ilişkilendirilmiştir.³² Yine Secord'un da dikkat çektiği gibi, biyolojik olsun ya da olmasın, evrim teorileri Viktoryanların zihninde ateizmle, ateizm ise terör ortamıyla özdeşleştiriliyordu. Başka bir deyişle, evrimin dini inancı yerinden edeceği, dinin güç kaybetmesinin ise toplumsal çözülmeyle beraberinde getireceği düşünülüyordu.³³ Gerçekten de Darwin'nin *Türlerin Kökeni* kitabından önce³⁴, evrim teorisinin İngiltere'de tanınmasına en çok katkı sunan popüler bilim

²⁷ Carolyn W. Oulton, *Literature and Religion in Mid-Victorian England: From Dickens to Eliot*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 70.

²⁸ John Vernon Jensen, *Thomas Henry Huxley: Communicating for Science*, Newark: University of Delaware Press, 1991, s. 182; Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, s. 263.

²⁹ Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, s. 265.

³⁰ Grace Moore, *The Victorian Novel in Context*, Londra: Continuum, 2012, s. 22.

³¹ Richard Dawkins, *Kör Saatçi*, çev. Feryal Halatçı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004, s. 6-7.

³² Gregory Radick, "Is the Theory of Natural Selection Independent of its History?", *The Cambridge Companion to Darwin*, ed. M. J. S. Hodge ve Gregory Radick, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 153.

³³ Secord, *Victorian Sensation*, s. 11.

³⁴ Esasen Darwin, Türlerin Kökeni yayımlandıktan sonra da Viktoryan Dönem'de, evrim teorisinin en önemli figürü olarak görülmemiştir. Popüler bilim yazarları için Darwin, evrim teorisine katkı sunan

kitabı *Vestiges*'ı sahiplenen grupların başında ateistler gelmiştir.³⁵

Viktoryanlar için evrim sadece biyoloji ile ilgili bir mekanizma değildir. Örneğin Clodd için evrim, Evren'in ilk ortaya çıktığı andan insanın bugün geldiği ana kadar süren bir süreçtir. Clodd bu nedenle eserlerinde sadece canlıların değil, ahlakın, dilin ve teolojinin evriminden de söz etmektedir.³⁶ Yine Robert Chambers, *Vestiges*'da evrimi çok boyutlu ele almış, kozmoloji, jeoloji ve biyolojide gelişimin ve ilerlemenin izlerini sürmüştür. Chambers, evrimin medeniyetin gelişme basamaklarını ilgilendirdiğini de iddia etmiş, medeniyetin evriminin en son, beyaz Avrupalı ırklara vücut verdiğini söylemiştir.³⁷ Burada şunun da altını çizmek gerekir; evrim fikrini insanlar için çekici kılan bir nokta onun birçok kişinin zihninde "ilerleme" çağrışımı yaratmasıdır. Viktoryanlar, teknolojinin ve bilimsel ilerlemenin de etkisiyle her yerde "ilerleme" görme eğilimindedirler. Dolayısıyla insanın daha iyiye gittiği iddiasındaki evrim teorileri o dönem insanı için caziptir.³⁸ Esasen Darwin'in teorisini birçok Viktoryan tarafından yanlış anlaşılmasının veya Spencer'ın felsefesi ile beraber değerlendirilmesinin arkasında aynı neden yatmaktadır. Viktoryanlar evrim ile ilerleme fikrini o denli özdeş görmekteydi ki, aslında ilerlemeyi zorunlu olarak gerektirmeyen doğal seleksiyonu yine ilerleme perspektifinden, Spencer'ın evrim anlayışı ile ilişkilendirerek okumaktadırlar. Şöyle ki, Darwin'in doğal seleksiyona dayalı evrim teorisinde canlılar daha iyiye gitmek veya belli mükemmel bir sona doğru evrilmek zorunda değildir.³⁹ Bununla beraber Spencer, Darwin'in *Türlerin Kökeni* isimli kitabından yıllar önce ilerlemeyi zorunlu kılan bir evrim fikrini kitaplarında işlemiştir. Spencer, 1852'de kaleme aldığı bir makalede evrim ve ilerlemeyi birbirlerinin yerine kullanmıştır.⁴⁰ Bu dönemde Darwin'in teorisinin, tüm farklılıklarına hatta yer yer zıtlıklarına rağmen Spencer ile beraber okunması Viktoryanların gözünde ilerleme fikrinin ne denli vazgeçilmez olduğunu göstermesi açısından kıymetlidir.⁴¹

Evrim fikrinin materyalizmle ve din karşıtı fikirlerle beraber anıldığından kısaca söz etmiştik.⁴² Bununla beraber zaman zaman, evrimin din ile ilişkisini ele alan tartışmaların, evrimin ahlak ile ilişkisi üzerinden yürütüldüğüne şahitlik etmekteyiz. Örneğin 20. yüzyılda Amerika'da evrim teorisine karşı en güçlü muhalefeti geliştiren

isimlerden biridir. Bakınız; Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, s. 222-223.

³⁵ Secord, *Victorian Sensation*, s. 36-37.

³⁶ Lightman, *Victorian Popularizers of Science*, s. 260.

³⁷ John Glendening, *The Evolutionary Imagination in Late-Victorian Novels*, Hampshire: Ashgate, 2007, s. 110.

³⁸ Secord, *Victorian Sensation*, s. 56.

³⁹ Tim Ingold, *Evolution and Social Life*, New York: Routledge, 2016, s. 12-13.

⁴⁰ Leslie Sklair, *The Sociology of Progress*, New York: Routledge, 2001, s. 64-65.

⁴¹ Robin Gilmour, *The Victorian Period: The Intellectual and Cultural Context of English Literature 1830-1890*, Londra: Routledge, 2013, s. 129.

⁴² Bu konunun daha detaylı tartışıldığı bir kaynak için bakınız; Alper Bilgili, *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s. 170-185.

William Jennings Bryan, Birinci Dünya Savaşı'ndan evrim teorisini sorumlu tutmuştur.⁴³ Son dönem Osmanlı aydınlarından İsmail Fennî Ertuğrul da benzer bir şekilde Darwinizm'in insanla hayvanlar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırarak ahlaka zarar verebileceğinden endişe etmiştir.⁴⁴

Darwin'in teorisi benzer tepkilerle Viktoryan Dönem'de de muhatap olmuştur. Viktoryanlar için de biyolojik teorilerin toplumsal yansımalarının bulunması gayet olağandı.⁴⁵ Bu dönemde muhafazakâr çevreler tarafından Darwin'in teorisinin temel ilkelerinin ahlaki bir toplum idealini imkânsız kılacağı iddia edilmişti. Teori, materyalizmle özdeşleştirilmişti ki Viktoryanlar için materyalizm, ahlaki çöküntüye yol açmaya mecburdu.⁴⁶ Bu dönemde, bilhassa Darwin'in insanlardaki ahlaki özellikleri de evrimle açıklaması ve insanın ahlaki eylemlerini hayvanlarınkı ile kıyaslaması, evrimin, ahlakın zeminini kaydıracağı endişesini taşıyanlar tarafından öne çıkarıldı.⁴⁷ Bu noktada Darwin'in yakın arkadaşı Huxley'nin Darwin'den farklı düşündüğünü ve ahlakın evrimin bir sonucu olmadığına inandığını, onun kültürel bir yaratı olduğunu düşündüğünü belirtmek gerekir.⁴⁸

Viktoryan İngiltere'de evrimin ahlakla ilgili implikasyonlarını tartışırken akla gelen hususlardan bir diğeri Sosyal Darwinizm'dir. Sosyal Darwinizm hem Darwin döneminde hem de sonrasında çokça tartışılmış, zaman zaman çok farklı anlamlarda kullanılan bir terimdir. Kabaca, Darwinizm'in sosyal hayatta izlerini sürmeye çalışan bu teori birbirinden çok farklı ideolojilerle beraber anılmıştır. Örneğin Sosyal Darwinizm ilk dönemler Spencer taraftarları tarafından kapitalizmle ve hür teşebbüs ile ilişkilendirilmiştir. Bowler bu noktada Sosyal Darwinizm'in yaşadığı evrime ve sonraki dönemde kazandığı anlamlara dikkat çeker. Spencer ve taraftarları bu kavramı benimseyip kullandıklarında Darwin hayattaydı. Ancak daha sonraları Sosyal Darwinizm militarist ve ırkçı ideolojileri desteklemek için kullanılır oldu.⁴⁹ Başta Huxley olmak üzere biyolojik bir teorinin toplumsal çağrışımlarına mesafeli duran birçok düşünürün varlığından söz edebiliriz. Bu düşünürler toplumun biyolojideki yasalara uygun işlediği fikrine eleştirel yaklaşmış, dolayısıyla doğada görülenin toplumda da var

⁴³ Peter J. Bowler, *Darwin Deleted: Imagining a World without Darwin*, Chicago: The University of Chicago Press, 2013, s. 233.

⁴⁴ Alper Bilgili, "An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution", *British Journal for the History of Science*, 48, 4, 2015, s. 579.

⁴⁵ Diane B. Paul, "Darwin, Social Darwinism and Eugenics", *The Cambridge Companion to Darwin*, s. 232.

⁴⁶ Bernard Lightman, "Science and Culture", *The Cambridge Companion to Victorian Culture*, ed. Francis O'Gorman, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 35.

⁴⁷ Gowan Dawson, *Darwin, Literature and Victorian Respectability*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 28.

⁴⁸ Frans B. M. de Waal, "Morality and Its Relation to Primate Social Instincts", *Human Morality and Sociality: Evolutionary and Comparative Perspectives*, ed. Henrik Hogh-Olesen, New York: Palgrave MacMillan, 2010, s. 32.

⁴⁹ Bowler, *Darwin Deleted*, s. 235.

olması gerektiği görüşünü kabul etmemişlerdir.⁵⁰ Kropotkin gibi anarşist düşünürlerse Darwinizm'in çok daha farklı toplumsal çağrışımları olduğunu iddia ettiler. Kropotkin, doğal seleksiyonun her zaman çatışmaya veya savaşa yol açmadığını, doğada aynı mekanizmanın "karşılıklı yardımlaşma"ya neden olduğu örneklerin de bulunduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Kropotkin buradan yola çıkarak insanın doğası gereği yardımlaşma ve işbirliğine yatkın olduğunu iddia etmiş, devlet gibi yapay kurumların müdahil olmaması durumunda insanın bu potansiyelini gerçekleştirebileceğini savunmuştur.⁵² Evrimsel mekanizmalar, bu durumda, özgeci içgüdülerimizin ortaya çıkmasında ve gelişiminde önemli rol oynamıştır.⁵³ Yine Marx ve Engels, Darwin'in teorisi ile kendi ideolojileri arasında paralellikler bulmaya çalışmış hatta Darwin'in teorisinin kendi görüşlerini desteklediğini iddia etmişlerdir. Her ne kadar Marx ve Engels, teorilerinin Darwinizm ile uyumlu olduğunu iddia etseler de Darwin'in doğal seleksiyonu çoğunlukla, tek tek canlıların hayatta kalması üzerinden anlatması, Marx ve arkadaşlarının sınıf mücadelesi ile ilgili beklentileriyle uyumsuz görülmüştür.⁵⁴ Darwin ise teorisinin sosyal implikasyonlarının olduğuna inanmakla birlikte dönemin Alman sosyalistlerinin doğal seleksiyonu sosyalizmle ilişkilendirmelerini saçma bulacak ve eleştirecektir.⁵⁵ Görüldüğü gibi birçok farklı ideolog, Darwinizm'in kendi teorilerini desteklediği iddiasında bulunmuştur. Bununla beraber bugün Sosyal Darwinizm denilince akla her şeyden önce ırkçı ve militarist ideolojiler gelmektedir. Bu ideolojiler, Darwin'in de canlıların evrimini açıklarken kullandığı "yaşam için mücadele" ve "en uygun olanın hayatta kalması" gibi kavramları kullanarak onları bazı geri kalmış ülkeleri sömürmek için araçsallaştırmışlardır. Her ne kadar Darwin görüşlerini desteklemese de⁵⁶, ırkçı ideologlar biyolojiyi kullanmakta bir beis görmemişlerdir. Örneğin bu dönem aktif olan *Anthropological Society of London* isimli dernek biyolojiye atıfla Afrikalıların, Beyaz Avrupalı ırklardan aşağı olduğunu iddia etmekle kalmamış, köleliğin sürdürülmesini de desteklemiştir.⁵⁷ Bununla beraber burada gözden kaçırılmaması gereken husus, köleliğe karşı çıkan ve siyahların beyazlarla aynı türden olduğunu iddia eden Darwin'in doğal seleksiyonu sadece biyolojik dünya ile sınırlı görmediği, toplumlar arası münasebetlerde de doğal seleksiyonun olumlu etkisine şahit olduğumuzu iddia

⁵⁰ Monroe W. Strickberger, *Evolution*, Boston: Jones and Barlett, 2000, s. 609.

⁵¹ Stephen Jay Gould, *Bully for Brontosaurus*, Londra: Penguin Books, 1992, s. 331-336.

⁵² John Barry, *Environment and Social Theory*, New York: Routledge, 1999, s.63.

⁵³ Bowler, *Darwin Deleted*, s. 239.

⁵⁴ Howard L. Kaye, *The Social Meaning of Modern Biology: From Social Darwinism to Sociobiology*, New Brunswick: Transaction Publishers, 2009, s. 25.

⁵⁵ Paul, "Darwin, Social Darwinism and Eugenics", s. 232.

⁵⁶ Darwin'in ırklarla ilgili görüşleri sanıldığından daha karmaşıktır. Bu konuda detaylı bir analiz için bakınız; Alper Bilgili, "Beating the Turkish hollow in the struggle for existence: Darwin, social Darwinism and the Turks", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 65, 2017, s. 19-25.

⁵⁷ Joseph L. Graves JR., *The Emperor's New Clothes: Biological Theories of Race at the Millenium*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2001, s. 61-62.

ettiğidir. Darwin'e göre doğal seleksiyonun toplumlar arası münasebetlerdeki bir sonucu olarak medeniyet ilerlemekte, geri kalmış ırklar yok olmaktadır.⁵⁸ Kuşkusuz Darwin'in bu görüşünü değerlendirirken onun birçok Viktoryan gibi düşündüğüne dikkat çekmek gerekir. Örneğin doğal seleksiyona dayalı evrim teorisini Darwin ile eş zamanlı bulan Alfred Russel Wallace da benzer bir şekilde doğal seleksiyon sayesinde Avrupalılarla karşılaşan ırkların varlığını sürdüremeyeceğinden bahsetmiştir.⁵⁹ Bununla beraber Darwin'in de Wallace'ın da medeniyetin ilerlemesi için bazı ırkların ya da toplumların yok edilmesini desteklemediğini belirtmek gerekir. Tersine, Darwin, Avrupalı uygarlıkların geri kalmış toplumlara karşı şiddet kullanmalarını eleştirmiş,⁶⁰ toplumlar arası çatışmaların evrimsel mekanizmalara atıfla meşrulaştırılmasına sıcak bakmamıştır.⁶¹ Darwin, buna mukabil Hristiyan misyonerlerin geri kalmış toplumları medenileştirdiğini düşünmüştür ve onların bu misyonlarını desteklemiştir.⁶²

Sekülerleşme, evrim tartışmalarının ve özelde Darwinizm'in ilişkili olduğu toplumsal olgulardan bir diğeridir. Evrim ve Darwinizm ilk günlerden itibaren birçok kişinin zihninde dine karşı konumlandırılmıştır. Sadece Hristiyanlar değil, bazı Müslüman düşünürler de evrim teorisi ile dini uyumsuz ve uzlaştırılmaz görür.⁶³ Viktoryan Dönem de bu anlamda bir istisna değildir. Her ne kadar Darwinizm'i benimseyen ve onun dine karşı bir teori olmadığını savunan Charles Kingsley ve Frederick Temple gibi prestijli din adamları olsa da⁶⁴ teorinin dinin öğretilerine muhalif olduğunu ve materyalizmi desteklediğini iddia eden din adamları da olmuştur.⁶⁵ Bugün bu resme bakan bazı tarihçiler ve popüler bilim yazarları yüzeysel bir çıkarımla Darwinizm'in Viktoryan Dönem'deki sekülerleşmeden sorumlu olduğunu iddia etmektedirler. Bu, kuşkusuz, bilimsel bir teoriye çok fazla rol yükleyen ve gerçekten uzak bir analizdir. Bu tür bir analiz her şeyden önce 19. yüzyılda Avrupa toplumlarında süregelen köklü sosyolojik süreçleri ıskalamaktadır.⁶⁶ Örneğin, bu analiz, Viktorya İngilteresi'nde Anglikan Kilisesi ile toplumun ezilen kesimleri arasındaki gerilimi görmezden gelmektedir.⁶⁷ Yukarıda da belirtildiği gibi, Viktoryan Dönem'de Kilise, toplumun her alanında gücünü artırma yoluna gitmiş, böylece Viktoryanlar dine karşı bir antipati

⁵⁸ Paul, "Darwin, Social Darwinism and Eugenics", s. 218.

⁵⁹ Alfred Russel Wallace, *Natural Selection*, Londra: Macmillan, 1871, s. 318.

⁶⁰ Paul, "Darwin, Social Darwinism and Eugenics", s. 218.

⁶¹ Tim Lewens, *Darwin*, Londra: Routledge, 2007, s. 220.

⁶² Gregory Radick, "Did Darwin Change his Mind about the Fuegians?", *Endeavour*, 34, 2, 2010, s. 53.

⁶³ Örneğin bakınız; Seyyed Hossein Nasr, *Knowledge and the Sacred*, Albany: State University of New York, 1989, s. 236-237; Bilgili, "An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution", s. 565-582.

⁶⁴ John Hedley Brooke, "Darwin and Victorian Christianity", *The Cambridge Companion to Darwin*, s. 206.

⁶⁵ John F. Haught, "Darwin, Design, and Divine Providence", *Debating Design: From Darwin to DNA*, ed. William A., Dembski ve Michael Ruse, New York: Cambridge University Press, 2004, s. 229.

⁶⁶ Bowler, *Darwin Deleted*, s. 241-242.

⁶⁷ Brooke, "Darwin and Victorian Christianity", s. 192.

geliştirmişlerdir.⁶⁸ Zaten bu dönemde artan şehirleşme, okuma yazma oranı ve refah gibi toplumsal değişimlerin de etkisiyle din, toplumsal referans noktası olarak eski önemini yitirmiş ve insanların hayatlarında daha az belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Darwinizm'in ilk bakışta İncil ile çelişkili görülen kısımlarının dahi halk üzerinde çok etkili olmadığı söylenebilir, zira İngiltere'de İncil'i literal anlamıyla okumama, doğa ve Evren ile ilgili anlatıları metaforik/sembolik anlamlarıyla anlama geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Yukarıda adlarını zikrettiğimiz Temple ve Kingsley gibi önemli dini figürlerin Darwinizm'i bir tehdit olarak algılamamalarının ardında büyük oranda bu eğilim yatmaktadır. Esasen Darwin de teorisinin dinin cevap verebileceği sorular konusunda yetersiz olduğunu kabul etmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla Darwin bilimsel teorilerin zamanla dinin yerini alacağı iddiasını desteklememiştir. Bununla beraber Thomas Henry Huxley gibi siyasi anlamda da aktif figürler genelde evrim özelde de Darwinizm'in prestijinden faydalanarak sekülerleşme sürecini hızlandırmaya çalışmışlardır. Huxley bilhassa Anglikan Kilisesi'nin eğitimdeki gücünü kısıtlamak ve eğitim sistemini sekülerleştirmek arzusu içindeydi.⁷⁰ Bu noktada Darwinizm yine biyolojik bir teori olmanın ötesine geçmiş, farklı dünya görüşlerinin mücadelesinde işlevselleştirilen bir araç halini almıştır.

Sonuç Yerine: Dün ve Bugün Bilimin Sınırları

Amerikalı bilim tarihçisi ve bilim sosyoloğu Steven Shapin modern dünyanın en belirgin ayırt edici özelliklerinin başında bilime duyulan güvenin geldiğini ifade eder. Bilim, sadece sokaktaki adam için değil, birçok felsefeci, sosyolog ve tarihçi için de yeni dünyanın en prestijli referans kaynağıdır. Birçok modern düşünürün zihninde bilim bizi binlerce senedir gördüğümüz rüyadan uyandırmış, büyüü defetmiş, doğruyu gösteren tek geçerli bilgi kaynağı olmuştur.⁷¹ Bu durum modern insan için öylesine tartışılmazdır ki, doğa bilimlerinin her zaman bu kadar prestije sahip olmadığı iddiası kulağa ikna edici gelmeyecektir. Oysa doğa bilimleri, söz gelimi Rönesans'ta sosyal bilimlere göre daha az ilgi görmekteydi. İtalyan bilgin Francesco Petrarch'ın insan ve toplum hakkında bilgi edinmek varken hayvanları analiz etmeyi garipsemesi bu anlamda manidardır.⁷²

⁶⁸ Turner, "The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost", s. 9-11.

⁶⁹ Mikael Stenmark, "Contemporary Darwinism and Religion", *Darwinian Heresies*, ed. Abigail Lustig, Robert J. Richards ve Michael Ruse, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 176.

⁷⁰ Frank M. Turner, "The Victorian Conflict between Science and Religion: A Professional Dimension", *Isis*, 69, 248, 1978, s. 364-370.

⁷¹ Steven Shapin, "Science and the Modern World", *The Handbook of Science and Technology Studies*, ed. Edward Hackett, Olga Amsterdamska, Michael Lynch ve Judy Wajcman, Cambridge, MA: MIT Press, 2007, s. 433.

⁷² Peter Harrison, "The Cultural Authority of Natural History in Early Modern Europe", *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins*, ed. Denis Alexander ve Ronald L. Numbers, Chicago: Chicago University Press, 2010, s. 11.

Kuşkusuz Viktoryan İngiltere, modern dünyada bilimin kazandığı bu prestijde önemli pay sahibidir. Bu dönemde İngiltere’de birçok bilimsel buluşa imza atılmış, daha önce yapılan icatlar bu dönemde geliştirilmiştir. Bilimin doğrudan yansıması olan bu teknolojik gelişmeler neticesinde bilimle ilişkili, ona katkı sunan her uğraş kıymet görmeye başlamıştır. Bu anlamda o dönem, bugün John Dupré gibi bilim felsefecilerinin bilimsel emperyalizm olarak adlandırdıkları eğilimin belli çevrelerde alıcı bulmaya başladığı söylenebilir. Günümüzde, Norman Lewitt gibi bilim insanları bilimsel olmayan bilgi türlerini küçümsemekte, sadece doğa bilimleriyle elde edilen bilgi türlerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda, bu kişilere göre, bilimsel olmayan inanç sistemleri, bilim tarafından yerinden edilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Lewitt tarafından, sadece, bilime aykırı olan inanç sistemlerinin değil, bilimsel olmayan her türlü inanç sisteminin kast edildiğidir.⁷³ Esasen, Lewitt’in burada hedef aldığı ve değersizleştirmeye çalıştığı sadece din gibi inanç sistemleri değil, doğa bilimleriyle elde edilmeyen her türlü bilgi türüdür. Öyle ki, Lewitt ve biyolog arkadaşı Paul R. Gross’a göre, Massachusetts Institute of Technology’deki sosyal ve beşeri bilimler bölümleri kapatılsa ciddi bir kriz yaşanmayacaktır, çünkü donanımlı kişiler olan doğa bilimciler için bu açığı kapatmak kolaydır. Öte yandan aynı şeyi doğa bilimleri için söylemek mümkün değildir. Bu iddia, sosyal ve beşeri bilimleri, doğa bilimlerine göre daha aşağı görmenin doğal bir sonucudur.⁷⁴ Viktoryan Dönem’de de benzer görüşü savunanlar, bilhassa doğa bilimlerini diğer bilgi türlerinin üstüne yerleştirenler, doğa bilimleriyle ispatlanmayan kavramlara karşı tepki duyanlar olmuştur. Örneğin dönemin en önemli popüler bilim yazarlarından Edward Clodd, hem *Bridgewater İncelemeleri*’nin hem de Darwin’in *Türlerin Kökeni* adlı eserinin Tanrı’ya atf içermesinden rahatsız olmuş, bu eserlerin yazarlarını eleştirmiştir.⁷⁵

Bununla beraber Viktorya İngilteresi’nde bu tür “bilimsel materyalist” görüşlerin hem entelektüeller hem de halk düzeyinde aynı dönem Almanya’sına kıyasla daha az alıcı bulduğu söylenebilir. Bilhassa Alman felsefeci Ludwig Büchner’in 1855’te yayımlanan *Madde ve Kuvvet* isimli eseri Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde ilgi görmüş, kısa sürede 17 dile çevrilmiş, hatta “materyalizmin İncil’i” namına layık görülmüştür.⁷⁶ O dönem Büchner’in sokaktaki insan üzerindeki etkisi öyle büyüktür ki onun eserlerinin, bilimi, toplum nazarında popülerleştirmede eşsiz bir yere sahip olduğu ve bu anlamda başka hiçbir kurum ya

⁷³ John Dupré, *Human Nature and the Limits of Science*, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 113.

⁷⁴ Peter Broks, *Understanding Popular Science*, Berkshire: Open University Press, 2006, s. 111-112.

⁷⁵ Edward Clodd, *Memories*, Londra: Watts & Co., 1926, s. 11.

⁷⁶ Frederick C. Beiser, *After Hegel: German Philosophy 1840–1900*, Princeton: Princeton University Press, 2014, s. 70; Frederick Gregory, *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany*, Dordrecht: D. Reidel Pub., 1977, s. 105. Büchner, Vogt ve diğer Alman materyalist düşünürlerin Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi için bakınız: M. Şükrü Hanioglu, “Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art”, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, Londra: Routledge Curzon, 2005, s. 27–116.

da kişiyle kıyaslanamayacağı iddia edilmiştir.⁷⁷ Almanya örneğinde dikkat edilmesi gereken husus, Büchner'in ve 19. yüzyılda eserlerini kaleme alan diğer materyalist düşünürlerin bilimle ve bilhassa evrimle ilgili argümanlarının Alman toplumunda "muhafazakarlar" ile "ilericiler" arasındaki tartışmada işlevselleştirildiğidir.⁷⁸ Almanya'da "vulgar materyalist"ler olarak anılan bu grubun en önemli ayırt edici yanı, materyalizmi felsefeye değil, bilime dayandırma çabalarıdır. Bu anlamda onların Marx, Engels ve Feuerbach'tan farklı bir yerde durduğunu belirtmek gerekir.⁷⁹ Örneğin bahsi geçen Alman materyalist düşünürlerin evrime veya özelde Darwinizm'e olan ilgisi de, teorinin açıklama gücüne inanmalarından ziyade teorinin Tanrı'yı devre dışı bırakacağına yönelik inançlarıyla açıklanabilir. Örneğin Vogt, *Vestiges*'i Almanca'ya çevirmesine rağmen evrim fikrini o dönem inandırıcı bulmamış, Büchner ise bilhassa "ilerleme"yi garanti etmediği için Darwinizm'in doğal seleksiyon mekanizmasından hoşlanmamıştır.⁸⁰ Bu anlamda Alman materyalist düşünürlerin, Huxley gibi dini tamamen karşısına almayan Viktoryanlardan farklı olduğu söylenebilir. Her ne kadar Huxley, Darwin'in teorisini en sert şekilde savunduğu için "Darwin'in buldoğu" ismini almış olsa da, İngiltere'yi sekülerleştirmeyi hedeflese ve bunu eğitim sisteminde önemli oranda başarsa da yukarıda da belirttiğimiz gibi dine yok edilmesi, bilim tarafından yerinden edilmesi gereken bir öğreti olarak bakmamıştır.

Sonuç olarak, her ne kadar tüm Viktoryanları bu konuda bir kategoriye koymak mümkün olmasa da bu dönemde İngilizlerin bilime ve bilim insanlarına büyük saygı duydukları, bilhassa teknolojik ilerlemenin, Viktoryanların gözünde bilimin kazanmış olduğu bu prestijde büyük rol oynadığı açıktır. Bunun yanında evrim teorisi ile ilgili tartışmalar sadece biyoloji ile sınırlı kalmamış, astronomide ve diğer doğa bilimlerinde evrimin izleri sürülmüş; felsefe, teoloji, siyaset, sosyoloji ve uluslar arası ilişkiler gibi disiplinlerdeki birçok konu da evrim teorisi ile ilişkilendirilmiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus şudur ki, evrimi sadece evrim yanlıları değil, evrim karşıtları da biyoloji dışındaki konularla ilişkilendirmişlerdir. Bu çevreler, evrim teorisine inancın materyalist bir dünya görüşünü beraberinde getireceğini, evrime inancın ahlaki çöküntüye yol açacağını, bunun neticesinde anarşinin ve terörün İngiltere'ye hâkim olacağını iddia etmişlerdir. Bu çıkarımların ne denli isabetli olduğu, evrim teorisinin bu tür sonuçlara gebe olup olmadığı ise halen tartışılmaktadır.

⁷⁷ Alfred Kelly, *The Descent of Darwin: The Popularization of Darwinism in Germany, 1860–1914*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1981, s. 33.

⁷⁸ Pietro Corsi ve Paul J. Weindling, "Darwinism in Germany, France and Italy", *The Darwinian Heritage*, ed. David Kohn, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985, s. 693–694; Mario A. Di Gregorio, *From Here to Eternity: Ernst Haeckel and Scientific Faith*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, s. 87.

⁷⁹ Herbert Schnädelbach, *Philosophy in Germany, 1831–1933*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 96.

⁸⁰ Gregory, *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany*, s. 177–186.

KAYNAKLAR

- Atkinson, Juliette; *Victorian Biography Reconsidered: A Study of Nineteenth-Century 'Hidden' Lives*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Barry, John; *Environment and Social Theory*, New York: Routledge, 1999.
- Beiser, Frederick C.; *After Hegel: German Philosophy 1840–1900*, Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Bilgili, Alper; “An Ottoman Response to Darwinism: İsmail Fennî on Islam and Evolution”, *British Journal for the History of Science*, 48, 4, 2015.
- ; “Beating the Turkish hollow in the struggle for existence: Darwin, social Darwinism and the Turks”, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 65, 2017.
- ; *Bilim Ne Değildir? Yeni-Ateist Bilim Anlayışının Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Bowler, Peter J.; *Darwin Deleted: Imagining a World without Darwin*, Chicago: The University of Chicago Press, 2013.
- Broks, Peter; *Understanding Popular Science*, Berkshire: Open University Press, 2006.
- Brooke, John Hedley; “Darwin and Victorian Christianity”, M. J. S. Hodge ve Gregory Radick, *The Cambridge Companion to Darwin* içinde (ss. 192-213), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Cantor, Geoffrey; *Religion and the Great Exhibition of 1851*, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Chadwick, Owen; *Prince Albert and the University*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Chapman, Allan; “Victorian Astronomy: The Age of the ‘Grand Amateur’”, Raymond Flood, Adrian Rice ve Robin Wilson, *Mathematics in Victorian Britain* içinde (ss. 201-238), Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Churchich, Nicholas; *Marxism and Alienation*, Londra: Fairleigh Dickinson University Press, 1990.
- Clodd, Edward; *Memories*, Londra: Watts & Co., 1926.
- Corsi, Pietro ve Paul J. Weindling; “Darwinism in Germany, France and Italy”, David Kohn, *The Darwinian Heritage* içinde (ss. 683–729), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- Dawkins, Richard; *Kör Saatçi*, (Çeviren: Feryal Halatçı), Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2004.
- Dawson, Gowan; *Darwin, Literature and Victorian Respectability*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Dupré, John; *Human Nature and the Limits of Science*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Fichman, Martin; *Evolutionary Theory and Victorian Culture*, New York: Humanity Books, 2002.
- Fisher, David C.; “Russia and the Crystal Palace in 1851”, Jeffrey A. Auerbach ve Peter H. Hoffenberg, *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851* içinde (ss. 123-146), Aldershot: Ashgate, 2008.
- Gilmour, Robin; *The Victorian Period: The Intellectual and Cultural Context of English Literature 1830-1890*, Londra: Routledge, 2013.
- Glendening, John; *The Evolutionary Imagination in Late-Victorian Novels*, Hampshire: Ashgate, 2007.

- Gould, Stephen Jay; *Bully for Brontosaurus*, Londra: Penguin Books, 1992.
- Graves JR., Joseph L.; *The Emperor's New Clothes: Biological Theories of Race at the Millennium*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2001.
- Gregorio, Mario A. Di; *From Here to Eternity: Ernst Haeckel and Scientific Faith*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- Gregory, Frederick; *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany*, Dordrecht: D. Reidel Pub., 1977.
- Hanioglu, M. Şükrü; "Blueprints for a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion, and Art", Elisabeth Özdalga, *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* içinde (ss. 27-116), Londra: Routledge Curzon, 2005.
- Harris, Ian; "Burke and Religion", David Dwan ve Christopher J. Insole, *The Cambridge Companion to Edmund Burke* içinde (ss. 92-103), Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Harrison, Peter; "The Cultural Authority of Natural History in Early Modern Europe", Denis Alexander ve Ronald L. Numbers, *Biology and Ideology: From Descartes to Dawkins* içinde (ss. 11-35), Chicago: Chicago University Press, 2010.
- Haight, John F.; "Darwin, Design, and Divine Providence", William A., Dembski ve Michael Ruse, *Debating Design: From Darwin to DNA* içinde (ss. 229-245), New York: Cambridge University Press, 2004.
- Hobhouse, Hermione; *The Crystal Palace and the Great Exhibition*, Londra: Continuum, 2002.
- Ingold, Tim; *Evolution and Social Life*, New York: Routledge, 2016.
- Jensen, John Vernon; *Thomas Henry Huxley: Communicating for Science*, Newark: University of Delaware Press, 1991.
- Jones, Colin; Josephine McDonagh ve Jon Mee, "Introduction: *A Tale of Two Cities* in Context", Colin Jones, Josephine McDonagh ve Jon Mee, *Charles Dickens, A Tale of Two Cities and the French Revolution* içinde (ss. 1-23), New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Jongerden, Joost; "First the Peasant? Some Reflections on Modernity, Technology and Reconstruction", Guido Ruivenkamp, Shuji Hisano ve Joost Jongerden, *Reconstructing Biotechnologies: Critical Social Analyses* içinde (ss. 119-142), Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2008.
- Kaye, Howard L.; *The Social Meaning of Modern Biology: From Social Darwinism to Sociobiology*, New Brunswick: Transaction Publishers, 2009.
- Kellner, Douglas; "New Technologies and Alienation", Lauren Langman ve Devorah Kalkin-Fishman, *The Evolution of Alienation* içinde (ss. 47-68), Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2006.
- Kelly, Alfred; *The Descent of Darwin: The Popularization of Darwinism in Germany, 1860-1914*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1981.
- Kucich, John; "Scientific Ascendancy", Patrick Brantlinger ve William B. Thesing, *A Companion to the Victorian Novel* içinde (ss. 119-136), Oxford: Blackwell, 2002.
- Larsen, Timothy; *Crisis of Doubt: Honest Faith in Nineteenth-Century England*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Levine, George; "Scientific Discourse as an alternative to Faith", Richard J. Helmstadter ve Bernard V. Lightman, *Victorian Faith in Crisis: Essays on Continuity and Change in Nineteenth-century Religious Belief* içinde (ss. 225-261), Stanford: Stanford University Press, 1990.
- Lewens, Tim; *Darwin*, Londra: Routledge, 2007.
- Lightman, Bernard; "Science and Culture", Francis O'Gorman, *The Cambridge Companion*

- to *Victorian Culture* içinde (ss. 12-42), Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Lightman, Bernard; *Victorian Popularizers of Science*, Chicago: The University of Chicago Press, 2007.
- Mitchell, Sally; *Daily Life in Victorian England*, Londra: Greenwood Press, 1996.
- Moore, Grace; *The Victorian Novel in Context*, Londra: Continuum, 2012.
- Nasr, Seyyed Hossein; *Knowledge and the Sacred*, Albany: State University of New York, 1989.
- Oulton, Carolyn W.; *Literature and Religion in Mid-Victorian England: From Dickens to Eliot*, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Paul, Diane B.; "Darwin, Social Darwinism and Eugenics", M. J. S. Hodge ve Gregory Radick, *The Cambridge Companion to Darwin* içinde (ss. 219-245), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Radick, Gregory; "Did Darwin Change his Mind about the Fuegians?", *Endeavour*, 34, 2, 2010.
- ; "Is the Theory of Natural Selection Independent of its History?", M. J. S. Hodge ve Gregory Radick, *The Cambridge Companion to Darwin* içinde (ss. 143-167), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Schnädelbach, Herbert; *Philosophy in Germany, 1831-1933*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Secord, James A.; *Victorian Sensation: The Extraordinary Publication, Reception, and Secret Authorship of Vestiges of the Natural History of Creation*, Chicago: The University of Chicago Press, 2000.
- Shapin, Steven; "Science and the Modern World", Edward Hackett, Olga Amsterdamska, Michael Lynch ve Judy Wajcman, *The Handbook of Science and Technology Studies* içinde (ss. 433-448), Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Sklair, Leslie; *The Sociology of Progress*, New York: Routledge, 2001.
- Stenmark, Mikael; "Contemporary Darwinism and Religion", Abigail Lustig, Robert J. Richards ve Michael Ruse, *Darwinian Heresies* içinde (ss. 173-191), Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Strickberger, Monroe W.; *Evolution*, Boston: Jones and Barlett, 2000.
- Thom, Gary; *The Human Nature of Social Discontent: Alienation, Anomie, Ambivalence*, New Jersey: Rowman & Allanheld, 1984.
- Turner, Frank M.; "The Victorian Conflict between Science and Religion: A Professional Dimension", *Isis*, 69, 248, 1978.
- ; "The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost", Richard J. Helmstadter ve Bernard V. Lightman, *Victorian Faith in Crisis: Essays on Continuity and Change in Nineteenth-century Religious Belief* içinde (ss. 9-38), Stanford: Stanford University Press, 1990.
- Vanke, Francesca; "Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851" Jeffrey A. Auerbach ve Peter H. Hoffenberg, *Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851* içinde (ss. 191-206), Aldershot: Ashgate, 2008.
- Volti, Rudi; *An Introduction to the Sociology of Work and Occupations*, Los Angeles: Sage, 2012.
- Waal, Frans B. M. De; "Morality and Its Relation to Primate Social Instincts", Henrik Hogh-Olesen, *Human Morality and Sociality: Evolutionary and Comparative Perspectives* içinde (ss. 31-57), New York: Palgrave MacMillan, 2010.
- Wallace, Alfred Russel; *Natural Selection*, Londra: Macmillan, 1871.

